

ÚVODEM

Profesor PhDr. JOSEF HRABÁK, DrSc. (narozený v Brně 3. prosince 1912), k jehož šedesátinám vydáváme tento sborník, patří už od čtyřicátých let k nejčelnějším představitelům naší literární vědy. Jeho universitním oborem jsou dějiny české a slovenské literatury, ale jeho odborné působení je daleko širší. Je jediným představitelům své vědní disciplíny u nás, který svou vědeckou činností pokrývá celou šíři literárněvědné problematiky — od historie národní literatury až po komparatistiku, od teorie literatury až po literární kritiku; v oblasti literárních dějin pak zahrnuje do svého badatelského zorného pole dobu starou stejně jako novou. Jeho dílo přitom dává impulsy literárněvědnému, zejména literárněteoretickému zkoumání nejen u nás, ale i v zahraničí. Není proto snadné podat aspoň v nejhlavnějších rysech a bodech přehled Hrabákovy mnohostranné činnosti, která vedle širokých oblastí vědních zasahuje i do řady dalších okruhů našeho kulturního života.

Josef Hrabák začal vědecky pracovat už jako mladý středoškolský profesor uprostřed let třicátých. Od svých vědeckých počátků přistupoval k literárnímu dílu jako k uměleckému projevu, který nemá být zkoumán na základě předem daných norem, ale který musí být především interpretován jako druh sdělení, jehož materiálem je jazyk; ten pak slouží k vyjádření ideového obsahu, jímž se umělecké dílo věleňuje jako aktivní činitel do života společnosti. Hrabák totiž už za vysokoškolských studií dobře pocítoval, že tehdy převládající literárněvědné metody — ať pozitivistického, ať duchovědného zaměření — nemohly dát odpověď na otázky, které vyplývaly ze snahy o exaktní poznání literárního díla, zejména pak díla veršového. Za tím účelem si osvojoval na brněnské filosofické fakultě, kde studoval v letech 1931—1935 obory čeština-francouzština, nejen solidní vzdělání lingvistické (zvláště u profesora B. Havránka), ale i rozhled po pracích z oblasti literární teorie, především slovanské (u profesora F. Wollmana) a francouzské. Ve svých vědeckých zájmech se Hrabák soustředil nejprve na oblast zkoumání versologického, zejména se zaměřením na starší českou literaturu. Jeho studie *Staropolský verš ve srovnání se staročeským* (1937) ukázala základní badatelské rysy Hrabákovy i hlavní směr jeho vědeckého úsilí. Dva znaky jsou charakteristické pro tuto práci: její komparatistický ráz (v rámci slovanském) a její koncepce tvarové analýzy díla, totiž to, jak Hrabák zkoumá tvar verše důsledně v souvislosti se sdělovaným obsahem. Tato snaha odhalit významovou hodnotu verše se projevila i v další Hrabákově práci *S m i-*

lova škola (1941), postihující nejen problematiku literární tvorby jednoho úseku naší starší slovesnosti, ale zejména některé klíčové problémy vývoje staročeského verše.

Přístup k literárnímu dílu jako k druhu sdělení, tj. jako k sociálnímu faktu, nutně vedl k tomu, že Hrabákův vědecký vývoj a názorový postoj ke zkoumané literární problematice byl už v této době zřetelně určován vědomím o mezích literárněvědného rozboru: analýza tvaru slovesného díla nemůže a nesmí být pro literárního badatele sama o sobě smyslem, ale musí být prostředkem k hlubšímu poznání uměleckého produktu, jeho významu ve vývoji kulturním, národním, společenském.

Nebylo náhodou, že stále větší badatelský zájem vzbuzovala u Hrabáka problematika demokratické linie ve vývoji starší literatury, linie ztělesněné zvláště výrazně ve staročeské satíře. Už během čtyřicátých let propracovával Hrabák pronikavým způsobem svoje pojetí vývoje starší české literatury, který vykládal dialekticky. Chápal už tehdy dějiny starší české literatury ne jako jednotný proud literární tvorby, ale jako stálou konfrontaci dvou základních vývojových tendencí, dvou kvalitativně odlišných typů umělecké produkce: exkluzivní produkce „vysokého“ slohu, jímž byla často zpracovávána např. tematika religiozní, a proti tomu tvorby směřující k demokratismu, v níž se zrcadlil konkrétní život se svými rozpory, viděnými očima pokrokových složek society. Ze právě tento druhý proud staročeské básnické produkce — v němž měla zvlášť význačné místo satira — upoutal Hrabáka k soustavnému studiu (srov. jeho edice *Staročeské satiry*, 1947, tj. satiry Hradeckého rukopisu, a *Staročeské satiry Smilovy školy*, 1951, i studii *Staročeská satira*, 1952), vyplývalo především z jeho vzrůstajícího zájmu o vztahy mezi uměním a společenskou realitou, z níž umělecké dílo vyrůstá a na niž zpětně působí.

Tuto základní koncepci literární tvorby jako společenské hodnoty Hrabák uplatňoval a prohluboval v řadě dalších studií. Z nich základní význam pro pojetí syntetických dějin měla studie *O lidovosti starší české literatury* (1954), zařazená později do knižního souboru *Studie ze starší české literatury* (1956, 2. vyd. 1962). Staročeská literatura je tu viděna očima své doby a zároveň posuzována pod zorným úhlem dneška v souvislosti se svým stálým směřováním k lidovosti. Lidovost, považovaná Hrabákem za základního činitele literárního vývoje, stala se páteří I. svazku akademických *Dějin české literatury* (1959), obsahujícího literaturu epochy feudalismu. Hrabák měl na tomto svazku nejen hlavní autorský podíl, ale jako redaktor mu vtiskl marxistickou koncepci. Od svých pozitivistických předchůdců i od idealistických syntetiků literatury se odlišil tím, že se nespokojuje pouze faktografií nebo abstraktním sledováním literárního procesu, ale jde mu o začlenění tohoto procesu do společenského dění; v slovesné tvorbě vidí a rozpoznává vnitřní sílu a energii působící na formování okolního světa. První svazek *Dějin tak* nabyl jednotné ideově metodické koncepce a stal se v naší současné literární historii příkladem moderního, dialektického pojetí vývoje slovesnosti, a to nikoli jen staročeského období.

Poté Hrabák svoje pojetí starší české literatury rozšiřoval teoreticky i materiálově, a to v knihách *K metodologii studia starší české literatury* (1961), *Ze starší české literatury* (1964), v „úvodu

do studia“ *Starší česká literatura* (1964) i v novém syntetickém přehledu pro Československou vlastivědu, zatím netištěném, a dále v úvodě ke svým edicím, a to k edici *legendy o sv. Prokopu ve svazku Dvě legendy z doby Karlovy* (1959), k edici *Staročeských satir Hradeckého rukopisu a Smilovy školy* (1962) a k edici *Fortunata* (1970), a ovšem i v průvodních studiích k edicím připraveným jinými badateli. Svě vynikající syntetické schopnosti Hrabák také prokázal jako autor úvodních studií k *Výboru z české literatury od počátků po dobu Husovu* (1957) a ve *Výboru z české literatury doby husitské* (1963 a 1964), přičemž všechny tři svazky této velké antologie spoluredigoval.

Vedle prací z oblasti starší české literatury pracoval Hrabák i nadále v oblasti teorie literatury, zvláště versologie. Zásadní význam mají jeho knihy *Úvod do teorie verše* (1956 a tři další, postupně doplňovaná vydání), *Studie o českém verši* (1959), *Z problémů českého verše* (1964) a *O charakter českého verše* (1970).

Řadu versologických studií, eventuálně referátů, které přednesl na mezinárodních konferencích, jakož i řadu zásadních statí o problémech starší české literatury uveřejnil Hrabák také v cizím odborném tisku; výběr z těchto cizojazyčných studií podává nedávno vydaný svazek *Polyglotta* (1971).

Ve všech těchto pracích se Hrabák soustředil nejen na určení povahy českého verše v nejrůznějších vývojových stadiích české poezie, ale především na to, jaký byl smysl tvárného úsilí důležitých představitelů našeho básnictví nebo celých básnických škol a generací. Rozbor veršové formy je Hrabákovi prostředkem k analýze uměleckého díla jako organické skladby, jejíž významová hodnota a tvarová podoba spolu neodmyslitelně souvisí a tvoří jednotu. Smyslem versologického studia je tedy pro Hrabáka dobrat se klyze detailní poznání říveršových prostředků k poznání vyšších a obecnějších znaků uměleckého díla i umělecké metody autorovy.

Podobný cíl jako ve svých pracích versologických sleduje Hrabák i v řadě statí věnovaných české tvorbě prozaické. Tyto práce se týkají převážně literatury moderní, která — a to je pro Hrabáka příznačné — tvoří vedle staročeské literatury druhý, jen zdánlivě protilehlý okruh jeho zájmů. Sotvakdo v naší literární vědě dokázal tak pronikavě osvětlit souvislosti a vztahy mezi starším a nejnovějším stadiem naší slovesné tvorby jako právě Hrabák; doklady toho najdeme v knihách *Šest studií o nové české literatuře* (1961) nebo *K morfologii současné prózy* (1969), ale také v množství Hrabákových statí časopiseckých. Hrabákově paralelní a synchronní zájem o staročeskou a novočeskou literaturu má svou nepochybnou vnitřní logiku, neboť ve srovnávání časově odlehilých textů umožňuje teoretické zobecnění, které je historicky pevně zakotveno a zdůvodněno; staročeskou a novočeskou badatelskou oblast tak u Hrabáka spájí zájem především teoretický.

V této souvislosti je třeba zdůraznit, že svou vědeckou činnost prof. Hrabák nezaměřoval a nezaměřuje jen směrem ke kruhům odborným, ale současně dbá na to, aby výsledky jeho práce byly přístupné i širším čtenářským vrstvám a ovšem studentům. Řada jeho publikací má proto ráz

populárněvědný, a to v nejlepším smyslu toho slova. Hrabák má vzácnou schopnost vyložit i komplikovanou problematiku tak, aby jádro vědeckých výtěžků sdělil širšímu publiku srozumitelně bez zátavy odborné terminologie, způsobem věcného, logického a přitom poutavého výkladu. Z jeho starších prací patří do tohoto okruhu např. samostatně vydaná studie Petr Bezruč a jeho doba (1946), jeden z dokladů Hrabákova podnes trvajících zájmu o Bezručovo dílo. Z novějších prací je třeba jmenovat zejména knihy *Umíte číst poezii?* (1963) a *Umíte číst poezii a prózu?* (1971). Podobně jako v bezručovské studii není ani zde čtenářsky přístupný ráz na překážku odbornosti výkladu; ba právě tyto knihy znamenají přes svůj popularizační záměr nemalý teoretický přínos. Hrabák se v nich totiž soustředil na řešení některých problémů obecné povahy, k jejichž publikování neměl do té doby příležitost, ať už jsou to otázky metafory, polopřímé řeči nebo vztahu básnického a prozaického sdělení.

V této souvislosti by zasloužilo připomenutí i množství Hrabákových studijních příruček, textů a skript, v nichž ostatně mělo základ nejedno jeho pozdější odborné dílo. Je to doklad toho, jak organicky se v Hrabákově osobnosti prolíná učitel a vědec. Právě jedna z posledních jeho prací, vydaná skromně a nenápadně jako skriptum, svědčí o tom zvlášť výmluvně: je to *Literární komparatistika* (1971), dílo, které je by v knižní podobě znamenalo přínos zdaleka ne jen pro studenty, ale pro každého našeho odborníka, který se o tuto značně opomíjenou disciplínu literárněvědného bádání u nás zajímá.

V souvislosti s uvedenými studijními příručkami připomeňme, že Hrabák jimi (jako ovšem i jinými pracemi) zpravidla velmi rychle a v pravý čas dovedl reagovat na aktuální potřeby a uspokojovat požadavky praxe. Důkazem toho je z poslední doby jeho *Rukověť dějin literatury pro I. ročník středních škol* (1972), ve které Hrabák vytvořil moderní středoškolskou učebnici starší české literatury a do níž v soulase s učebními osnovami ústrojně začlenil také výklady literárněteoretické, folkloristické i přehled antické literární kultury.

Konečně ještě jednoho okruhu Hrabákovy činnosti je třeba se aspoň dotknout, ačkoli by zasloužil daleko větší pozornosti: je to jeho činnost literárněkritická. Po léta sleduje Hrabák naši současnou slovesnou produkci, a to jak v literárních časopisech, tak v denním tisku, především v brněnské *Rovnosti*. Zajímají ho zejména menší formy prozaické a i v této činnosti dovede uplatnit a zobecnit svoje poznatky a zkušenosti literárního historika — například při sledování soudobé české satirické tvorby.

Profesor Hrabák, dlouholetý učitel brněnské filosofické fakulty, člen korespondent Československé akademie věd, podílí se odborně, organizačně, redakčně nebo editorsky na tolika úkolech naší současné kultury a na tolika stranách našeho současného života, že náš pokus o výčet byl by patrně neúplný. Tuto jeho činnost a zejména soupis všech jeho tištěných prací ostatně zachycuje knižně vydaná *Bibliografie díla Josefa Hrabáka* (Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1972, str. 186), uvádějící 1062 bibliografických položek.

Za podstatné však pokládáme především to, že profesor Hrabák je mnohostranná osobnost, vyznařující tvůrčí energii, pracovní elán a víru ve

vysoké, lidsky zušlechťující a společensky funkční poslání vědy. Proto se kolem něho shromáždilo a dále shromažďuje tolik spolupracovníků a žáků; z jeho posluchačů vyrostla už celá řada odborníků, uplatňujících se ve vědě i v různých oblastech našeho kulturního života.

Šedesátka je tedy pro prof. Hrabáka jistě důležitým mezníkem jeho osobní životní dráhy, rozhodně však není apelem k bilancování. Proto ani tato naše úvodní stať, podávající ostatně jen letmý pohled na Hrabákovu dílo, se o něco podobného nepokouší. Současná vědecká produkce J. Hrabáka má stále stoupající tendenci a zabírá stále nové okruhy problémů; už proto je třeba sledovat spíše perspektivy dalšího vývoje tohoto neúnávného vědce než se pokoušet o souhrnné hodnocení jeho dosavadní činnosti.

Ze stejného důvodu má i tento náš sborník ráz nikoli jubilejní, ale ryze pracovní. Hrabákovu spolupracovníci, přátelé a žáci (jejichž výběr jsme omezili z technických důvodů jen na okruh domácí) v něm podávají některé výtěžky svých badatelských studií, a to ze všech oblastí, které jsou prof. Hrabákovu i jim blízké. Chtějí tímto způsobem pozdravit přítele a učitele, o kterém je jim známo, že má ve vědě stejně jako v denním životě nedůvěru k velkým slovům a frázím a že místo nich jej zajímá především tvořivá práce, její odborné výsledky a její společensky prospěšný smysl.

Cílem tohoto sborníku — nechť už se to podařilo v jakékoli míře — je vyjádřit podobný zájem, podobné přesvědčení. Právě jim se zúčastnění autoři nepochybně cítí — přes různost generací, metod i odborného zaměření — spojení s osobností a dílem Josefa Hrabáka.

V Brně dne 2. října 1972

Redakce

